

Võrdlevalt Eesti- Nõukogude ja Soome- Nõukogude läbirääkimistest sügisel 1939

Heino Arumäe

Eestlased on soomlaste kangelaslikku võitlust Talvesõjas alati imetlenud. Rõõmus-taval kombel on ajaloo huvilistel lugejatel avanenud võimalus selle Soome ajaloo tähtsündmusega ka emakeeles lähemalt tutvuda.

Meenutagem vaid 2002. aastal ilmunud ulatuslikku koguteost “Talvesõda”¹ ning diplomaadi ajaloolase Max Jakobsoni teoseid “Talvesõja diplomaatia”² ja “XX sajandi lõpparve”.³ Viimane kujutab endast küll laiahaardelist ülevaateid nii autori enda elust kui ka 20. sajandi näo määratlenud sündmustest, kuid selleski on Talvesõjale ja Jätkusõjale väärilist tähelepanu pööratud.

Lisaks on eesti keeles olemas kaks olulist mälestusteraamatut, nimelt Soome sõjavägede ülemjuhataja, marssal C. G. E. Mannerheimi⁴ ja tookordse välisministri V. Tanneri memuaarid.⁵ Kahjuks on need ilmunud pool sajandit tagasi Rootsis ning seega asjahuvilistele raskesti kättesaadavad.

Talvesõja diplomaatilist tausta käsitleva M. Jakobsoni teose ilmumine 1955. aastal mõjus soomlastele lausa ilmutuslikuna.

Meenutagem, et mitte ainult okupeeritud Eesti, vaid ka iseseisva Soome ajaloo käsitlemisel tekkisid sõjajärgsetel aastakümnetel omad “valged laigud” ja “mustad augud”. Asi oli selles, et tookordse Soome kogu ametliku poliitika aluseks olnud nn. Paasikivi-Kekkoneni doktriin lähtus tõdemusest, et suurriigi naabruses asuv väikeriik peab arvestama oma suure naabri elulisi huve, kõigepealt muidugi julgeolekukaalutlusi. Sellise poliitika elluviimine viis nähtuseni, mida rahvusvahelises avalikkuses on nimetatud finlandiseerumiseks ehk soomestumiseks. Soomlastele lihtsalt taoti pähe, et riik ja rahvas peavad igas olulisemas küsimuses arvestama Moskva seisukohti.

Teadagi mõjus soomestumine pärssivalt ka ajalooteadusele. Mõnegi teema käsitlemist peeti ebasoovitavaks, teiste puhul tuli autoril alati silmas pidada: ega ma ei kahjusta riigi välispoliitilisi huve? Üheks selliseks peamurdmist põhjustavaks teemaks oli kogu Talvesõjaga seotud probleemistik. Kippus domineerima seisukoht, et Soome sõjajärgne valitsus ei arvestanud küllaldaselt Nõukogude Liidu strateegilisi huve Läänemere piirkonnas, ei teinud Moskvale hädavajalikke järeleandmisi ning see asjaolu viis fataalsete tagajärgedeni. Max Jakobson kirjutab tabavalt, et tookord kuulus Talvesõda soomlaste poliitilise enesenuhtluse valdkonda.

Just sellisel foonil oli “Talvesõja diplomaatia” ilmumine 1955. aastal julge samm. Autor on hiljem tähendanud, et välismaal töötades oli ta hingeliselt suhteliselt sõltumatu neist köidikuist ja takistustest, mis tollal Soomes avaldasid mõju igasugustele katsetele lähiminekü tundlikke teemasid käsitleda.

Kuigi “Talvesõja diplomaatia” ilmunisest möödunud poole sajandi vältel on avaldatud arvukalt uurimusi – näiteks S. Henttila, J. Herlin, J. Ilvessalo, M. Jokipii, O. Jussila, A. Juutilainen, M. Jääskäläinen, J. Kalela,

¹ Talvesõda 1939/1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Koostanud Jari Leskinen ja Antti Juutilainen, Tallinn, 2002.

² M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia. Tallinn, 2004.

³ M. Jakobson. XX sajandi lõpparve. Tallinn, 2005.

⁴ G. Mannerheim. Mälestused. Stockholm, 1952.

⁵ V. Tanner. Olin välisministriks Talvesõja ajal. Göteborg, 1951.

K. Korhonen, J. Leskinen, O. Manninen, J. Mylly, S. Myllyniemi, J. Nevakivi, J. Paasivirta, R. O. Peltavuori, T. Polvinen, L. A. Puntila, H. Rautakallio, K. Selén, J. Seppinen, T. Soikkanen, J. Suomi, M. Turtola, O. Vehviläinen, T. Vihavainen ja lausa lugematu hulk teisigi autoreid –, on M. Jakobsoni seisukohad ja hinnangud tänaseni vettpidavaks osutunud.

Saatuse tahtel ilmus äsja kõrvuti M. Jakobsoni teosega kaks põhjalikku käsitlust Eesti välispoliitikast. Nii kollektiivses töös “Sõja ja rahu vahel”⁶ kui ka filosoofiadoktor M. Ilmjärve mahukas monograafias “Hääletu alistumine”⁷ on pühendatud palju tähelepanu 1939.–1940. aasta sündmustele.

Kõnesolev probleemistik on varemgi pakunud avalikkusele suurt huvi ning aeg-ajalt on lahvatanud ulatuslikke diskussioone Eesti sõjaeelse välispoliitika ja eriti 1939. aasta baasidelepingu sõlmimise üle. Nagu tundlike teemade puhul tavaline, on põrkunud vastandlikud seisukohad. Eesti sõjaeelse juhtkonna aadressil on üsnagi sageli esitatud negatiivseid hinnanguid ning kutsutud üles karmilt kohut mõistma nii presidendi, valitsuse kui ka sõjaväe juhtkonna üle. Mõnigi kord on väidetud, et läbirääkimistel Moskva oleks Eesti pidanud toimima samamoodi, nagu seda veidi hiljem Soome valitsus tegi.

Niisiis on põhjust vaadelda ühelt poolt Eesti ja teiselt poolt Soome julgeolekupoliitilise olukorra erinevusi, millest sügisel 1939 tulenes ka erinev suhtumine Moskva nõudmistesse. Paratamatult tuleb küsida: miks sõda Eestit ei oleks päästnud, kui Talvesõda Soome ometi päästis, isegi siis, kui ta oli Moskva nõudmised vastu võtnud? Kes langetasid Eestis, kes Soomes otsused saatusrasketes küsimustes? Milline oli tookord välispoliitiliste otsuste langetamise protseduur ühelt poolt autoritaarses Eestis ja teiselt poolt demokraatlikus Soomes? Kuivõrd Soomes sõja eel ning selle ajal demokraatiale omastest riigielu reeglitest kinni peeti?

Kolmas võimalus?

Eesti ja Soome julgeolekupoliitikas oli palju ühist, kuid samas ka mõndagi erinevat. Teadagi oli mõlema riigi kogu välispoliitika kõige olulisem eesmärk riigi ja rahva julgeoleku kindlustamine.

Mõlemad vennasrahvad saavutasid oma iseseisvuse relvavõitluses kommunistliku Venemaa vastu. Mõlemas riigis domineeris veendumus, et ka tulevikus ähvardab nende iseseisvust kõigepealt idanaaber, kehtigu seal milline režiim tahes. Nii Eesti kui ka Soome püüdsid julgeolekukaalutlusi silmas pidades kõikide riikidega häid suhteid hoida, jõudmööda riigikaitset tugevdada ning teha kõik, mis võimalik, välisabi leidmiseks eelolevate katsumuste päevadeks. Välise abistajana peeti silmas mõnda suurriiki, Rahvasteliidule tuginevat kollektiivset julgeolekusüsteemi ja lähinaabreid.

Eestis loodeti Vabadussõja kogemuste ja muudegi kaalutluste põhjal tuge kõigepealt Inglismaalt. Seevastu Soome valitsus sai 1918. aasta sõjas, mis teadagi oli samaaegselt nii kodu- kui ka vabadussõda, relvaabi kindral R. von der Goltzi juhitud Saksa ekspeditsiooni-korpuse näol. Selle tulemusena, M. Jakobsoni kujuka väljendi kohaselt, jagas minevik Soome rahva kaheks ning seesama minevik sidus ühe neist pooltest Saksamaa külge. Tõsi küll, peagi omandasid demokraatlikud lääneriigid Soome välispoliitikas üha kaalukama rolli ning pärast Hitleri võimuletulekut Saksamaa autoriteet langes. M. Jakobsoni tõdemus Soome välispoliitikast 1930. aastate teisel poolel kehtib täiel määral ka Eesti kohta: “Kahtlemata heideti Helsingist sel ajal igatsevaid pilke Londoni poole ning Londonist pärinesid paljud neist teadetest ja käsitustest, mis Soome valitsusringkondade maailmapoliitilist nägemust kujundasid. [– – –] Kuid Chamberlaini Suurbritannia oli näidanud üles soovimatust hakata Mandri-Euroopa kindlustuskompaniiks ning miski ei viita sellele, et ta

⁶ Sõja ja rahu vahel. Koguteos. I köide. Julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2004.

⁷ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskepaigast anneksioonini. Tallinn, 2004.

oleks vähimalgi määral innustanud Soomet oma toetusele lootma.”⁸

Ka teine Eestis ja Soomes kõrgelt hinnatud julgeolekupoliitika alustala – Rahvasteliit – ei suutnud selle organisatsiooniga seotud lootusi õigustada. M. Jakobson tõdeb: “Pärast Abessiinia sõda tunnistasid Rahvasteliidu pooldajadki selle jõuetust: vahikoer, kes oli pandud rahu valvama, oli osutunud hambutuks kiskjaks, kes ei osanud muud, kui haukuda.”⁹

Kujunenud olukorras mõisteti mitmel pool, kaasa arvatud Soomes ja Eestis, et Rahvasteliidult reaalselt abi loota ei ole, kuid mõnel juhul võib Rahvasteliidu põhikirjast tulenevate kohustuste täitmine põhjustada väikeriigile tõsisid komplikatsioone. Rahvasteliidu põhikirja kohaselt pidid kõik liidu liikmed ühinema agressori vastu rakendatavate sanktsioonidega. Seega, väikeriikidel puudus mõne eventuaalse konflikti puhul erapooletuks jäämise võimalus, kuid samas oldi kohustatud läbi laskma mõne teise riigi relvajõud, mis Rahvasteliidu Nõukogu otsusega suunatakse agressori vastu. Pikemate diskussioonide järel asus rida riike, nende seas Skandinaavia maad, Soome ja Balti riigid, seisukohale, et sanktsioonides osalemine ei ole kohustuslik, vaid vabatahtlik. Seega väikeriigid asusid neutraliteedipoliitika teele, kuid agressiivsetele suurriikidele, Saksamaale ja N. Liidule oli erapooletus vaid tühine sõnakõlks.

Seevastu kolmanda julgeolekupoliitilise tugisamba osas, nimelt koostöö kindlustamisel naabritega, näis Soomel rohkem vedavat kui Eestil.

Teatavasti tehti 1920. aastate esimesel poolel suuri jõupingutusi Soomest Poolani ulatava kaitseotstarbelise Balti liidu loomiseks, kuid tulemused olid kesised. Leedu langes kohe ansamblist välja, Helsingis jõuti tõdemuseni, et Soome pole Balti riik ja liit väiksemate lõunanaabritega on ennemini kahjulik kui kasulik, ning Poolal olid omad suurpoliitilised huvid. Püsima jäi vaid Eesti-

Läti kaitseliit, kuid selle efektiivsus oli väike. Ka 1934. aastal loodud Eesti, Läti ja Leedu kolmikliidu – Balti Entente – kohta kinnitati: see on liit ilma liitlasteta.

Seevastu Soome rajas peamised lootused koostööle Skandinaavia maadega, eriti Rootsi. 5. detsembril 1935 deklareeris valitsus Eduskunnale, et riigi välispoliitika oluline eesmärk on koostöö Skandinaavia riikidega Põhjamaade neutraliteedi ühiseks kaitsmiseks. Järgnevatel aastatel püüti leida alust ka Soome-Rootsi sõjaliseks koostööks, kõigepealt Ahvenamaa saarte kindlustamiseks. Rootsi oli mitmes mõttes olulise potentsiaaliga riik ning temale tuginedes näis Soomele avanevat n.-õ. kolmas võimalus, mis Balti riikide puhul oli välistatud. Eestil puudusid võimalused Soomele või Skandinaaviale lähenemiseks. Skandinaavia riigid ei tahtnud poliitilisest koostööst Eestiga kuuldagi. Soomel omakorda oli silmi vaid Rootsi jaoks ning ta hoidus kõigest, mis näis viitavat soojematele suhetele Eestiga.

Tõsi küll, kõrgemad sõjaväelased mõtlesid veidi teisiti ja 1930. aastatel arenes Eesti-Soome koostöö rannakaitse ja informatsiooni vahetamise osas vägagi edukalt.¹⁰ Et aga poliitilised kokkulepped olid välistatud, oli võimsate patareide rajamine asjata vaev.

Kuid tänu Skandinaaviale oli Soomel Eestiga võrreldes veel üks oluline eelis. Sõja korral Nõukogude Liiduga oleks Eesti rannik kergesti blokeeritav ja seega igasugune ühendus Läänega läbi lõigatud. Seevastu Soomel jäid just tänu Skandinaaviale ka Talvesõja ajal ühendusteel Läände avatuks ja see asjaolu avaldas sõja käigule olulist mõju.

Eesti juhtkonnal tuli arvestada, et riigi saatus sõltub üksnes Saksamaast ja Nõukogude Liidust ning mingisuguse kolmanda jõu kui julgeolekuteguriga arvestada ei saa. Peale selle: kui Soomel tuli karta üksnes idanaabrit, siis Eesti oli ähvardatud mõlema agressiivse suurriigi poolt. Seega on mõisteta, miks nii valitsusringkondades kui ka rahva seas vaieldi

⁸ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 56.

⁹ Samas, lk. 57.

¹⁰ J. Leskinen. Vendade riigisalus. Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918–1940. Tallinn, 2000.

selle üle, kas Eestile on ohtlikum kommunistlik Venemaa või natsionaalsotsialistlik Saksamaa. Teatavasti peeti valitsusringkondades ja sõjaväe juhtkonnas peamise ohu allikaks Stalinit, pahempoolsed ringkonnad, suur osa haritlasi ning demokraatlik opositsioon eesotsas Jaan Tõnissoniga pidasid kõige ohtlikumaks vaenlaseks Hitlerit. Just nendest erinevatest hinnangutest tulenes ka erinev vastus küsimusele: kust ohu puhul abi leida? Eesti välispoliitiline juhtkond ja eriti Sõjavägede Staap nägi Saksamaas vastukaalu Nõukogude Liidule. Demokraatliku opositsiooni ideaaliks jäid mõistagi lääneriigid, kõigepealt Suurbritannia. Et Lääne reaalne abi oli siiski problemaatiline, peeti abistajana silmas Nõukogude Liitu. Seetõttu astus opositsiooni liider J. Tõnisson 1939. aastal kontakti Moskva esindajatega ja tegi Saksamaa poolt ähvardava ohu tõrjumisele viidates ettepanekuid Nõukogude Liidu baaside rajamiseks Eesti territooriumile.

Sõjaeelse kriisi tingimustes suvel 1939 oli Moskva strateegiline põhieesmärk Läänemere idarannikul – sõjaliste baaside rajamine Balti riikide ja Soome territooriumil – Eesti välispoliitika juhtidele üsna selge. See asjaolu selgus juba Nõukogude-Soome salajastel läbirääkimistel 1938. ja 1939. aastal ning leidis taas kinnitust Briti-Prantsuse-Nõukogude sõjalistel läbirääkimistel suvel 1939 Moskvast. Mõistagi oleks baaside rajamine tähendanud ka kontrolli asjaosaliste väikeriikide välispoliitika üle. Moskva taotlus protektori rollile ilmnes juba Molotovi noodis Eestile ja Lätile 28. märtsist 1939 ning kolme riigi läbirääkimiste käigus Nõukogude valitsuse poolt esitatud Balti riike puudutavates seisukohtades.

Tallinnas arvestati juba enne MRP sõlmimist, et Briti-Prantsuse-Nõukogude Liidu läbirääkimiste käigus kokkulepet ei saavutata ning hoopis tõenäolisem on Hitleri ja Stalini lähenemine. Välisminister K. Selter tegi kujunenud olukorrast selge järelduse: Saksa-Nõukogude kokkuleppe sõlmimise korral sõltub Eesti ja teistegi Balti riikide saatus ainult Moskvast ja seetõttu tuleb idanaabri suhtes teostada hoopis uut poliitikat. Just sellel tee-

mal pidas K. Selter augustis 1939 kahel korral nõu ka Läti välisministri V. Muntersiga.

Mis tulemas oli, see tuli 23. augustil 1939 sõlmitud MRP ja selle salaprotokollil näol. Seega, baasidelepingu sõlmimise üle peetud läbirääkimiste ajal oli Eesti välispoliitiliselt täiesti isoleeritud. Kuigi Saksamaa toetus oli välistatud, pöörduti siiski erinevate kanalite kaudu Berliini poole eesmärgiga saada diplomaatilist toetust Moskvast toimunud läbirääkimiste tarbeks. Tulemus oli teadagi negatiivne. Ka oli *a priori* selge, et Läti ja Soome abist ei saanud juttugi olla, ning seetõttu toetust ei küsitudki. K. Selteri sõnutsi püüti vältida olukorda, kus Läti ja Soome valitsus satuksid keeldumisel piinlikku olukorda.

Elutark Max Jakobson tõdeb Eesti vastuapanuvõimaluste kohta: “Eestil polnud aastatel 1939–40 vähimatki võimalust saavutada sellist tõrjevõitu, mille Soome saavutas. Vastupanu oleks olnud paljas žest.”¹¹

Niisiis, septembris 1939 puudus Eestil taas igasugune kolmanda tee võimalus. Tuli valida: kas võtta Moskva tingimused vastu või pidada lootusetut sõda. Nagu teada, valiti sõja vältimise tee.

Mõistagi oli ka Soome valitsusele enam-vähem selge, mis tulemas oli, kuid erinevalt Eestist otsustati Moskva nõudmistele vastu astuda. Juba 1. septembril asuti katteväeosade tugevdamisele, millele peagi järgnes reservohvitseride teenistusse kutsumine ja kordusõppuste nimetuse all varjatud mobilisatsioon. Võimalikuks sõjaks tehti mitmekülgseid ettevalmistusi, suurematest linnadest evakueeriti elanikke jne.

Kuidas avalikkust informeeriti

Eesti tookordsele juhtkonnale on ette heidetud, et riigile ja rahvale saatuslikest läbirääkimistest Moskvast avalikkust küllaldaselt ei informeeritud. Nii see tõepoolest oli. 26. septembril teatati ajalehtedes, et välisminister K. Selter on sõitnud Moskvasse alla kirjutama juba varem kooskõlastatud Eesti ja

¹¹ M. Jakobson. XX sajandi lõpparve, lk. 222–223.

Nõukogude Liidu kaubavahetuse kokkulepele, kuid Nõukogude valitsus tegi täiendavaid ettepanekuid ja seetõttu jõudis K. Selter 25. septembril nõupidamisteks Tallinna. 28. septembril teatati, et Eesti delegatsioon koosseis K. Selter, A. Piip, J. Uluots ja A. Rei jõudis 27. septembril taas Moskvasse. Baasideleping koos asjakohaste kommentaaridega avaldati ajakirjanduses 29. septembril.

Mõnedki kommentaarid näivad oletavat, et läbini demokraatlikus Soomes oli kõik teistsiti. Oletatakse, et Soomes võis avalikkus valitsust mõjutada, ajalehed võisid kõigest kirjutada ning jagasid rikkalikult informatsiooni, rahvas võis oma saadikute kaudu Eduskunnas enda tahte maksma panna jne. Kõigile, kes Talvesõja eellugu vähegi tunnevad, on ammu teada, et sedalaadi oletused on sügavalt ekslikud. Ka Max Jakobson võib põhjendatult tõdeda: “Oktoobris 1939 teadsid vaid vähesed, mida Soomelt oli nõutud: kuidas saab siis rääkida avalikust arvamusest?”¹²

Iseloomustamaks valitsuse ja pressi poolt soomlastele jagatavat teavet Moskva läbirääkimistest, lehitsegem näiteks valitsusele lähedalseisva ajalehe Helsingin Sanomat oktoobri- ja novembrinumbreid aastast 1939. M. Jakobson nimetab lehte välisministri hääletoruks, sest enne ministriks saamist oli E. Erkko selle peatoimetaja.

Teatavasti esitas V. Molotov Nõukogude valitsuse soovi alustada Soomega läbirääkimisi 5. oktoobril. Helsingin Sanomat avaldas sellekohase silmapaistmatu teate ilma igasuguste kommentaarideta 8. oktoobril. 10. oktoobril teatati, et J. K. Paasikivi sõitis eelneval päeval Moskvasse, ja 13. oktoobril informeeriti läbirääkimiste algusest Kremliis. 14. oktoobril informeeriti lugejaid, et Soome valitsus peab läbirääkimiste jätkamist vajalikuks ning et Paasikivi tuleb nõupidamiseks Helsingisse. Kuid põhilises küsimuses – mille üle läbirääkimisi peeti ning millised olid mõlema valitsuse seisukohad – ei saanud soomlased valitsuselt ega ajakirjanduselt min-

gisugust informatsiooni. Siin-seal esines tagasihoidlikku kurtmist, et pole saadud Soome ega Nõukogude Liidu valitsuse esindajatelt sisulisi kommentaare.

Läbirääkimiste sisu ei avalikustatud ka edaspidi.

Oktoobri teisel poolel ilmus siiski päevalvalgele valitsuse infokeskus, kust jagati teateid vanas vaimus: Soome delegatsioon sõitis taas Moskvasse, Kremliis toimusid läbirääkimised, Soome delegatsioon sõidab tagasi Helsingisse... 27. oktoobri teadaandes märgiti, et Moskvast saabunud Paasikivi ja Tanner informeerisid presidenti ja valitsust nii Soome poolt kahe riigi suhete parandamiseks ja julgeoleku tagamiseks tehtud ettepanekutest kui ka Nõukogude valitsuse vastuettepanekutest ning pärast arutelu valitsuses sõidab delegatsioon Moskvasse tagasi. Samas kinnitati, et läbirääkimised toimuvad sõbralikus vaimus ja nende käigus on jõutud edasi.¹³

E. Erkko rõhutas 26. oktoobril Rahvusteatriis peetud kõnes, et erakordsetes oludes tuleb riigiasju teisiti ajada kui normaalsel ajal. Soome teeb sõjalisi ettevalmistusi, kuid rahvas ei tea, milleks seda kõike tehakse. Välisminister kinnitas, et tegemist on ülikonfidentsiaalsete suhete ja väga salajaste läbirääkimistega. Enneaegsete teadete levimisel võivad olla saatuslikud tagajärjed. Erkko ütles selge sõnaga: “Miski ei ole ohtlikum kui selliste küsimuste, kus rahva eneseteadvus ja rahva elulised huvid on ohus, liiga varajane avalik käsitletu.”¹⁴ Niisiis kardeti, et rahva tõekspidamiste emotsionaalsed reaktsioonid võiksid läbirääkimisi negatiivselt mõjutada.

31. oktoobril avaldati valitsuse infokeskuse teade, et valitsuse ja Eduskunna esindajad on Venemaale antava vastuse suhtes ühel meelel ning et Soome delegaadid sõidavad taas Moskvasse. Kuid juba samal päeval ilmus Soome lehtedes tõeline pommuudis. V. Molotov oli eelneval päeval Nõukogude Liidu Ülemnõukogu istungil peetud kõnes Soomele esitatud nõudmised avalikustanud. Vastu-

¹² M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 234.

¹³ Virallinen tiedonanto. – Helsingin Sanomat 27.10.39.

¹⁴ Miksi Suomi neuvottelee? – Helsingin Sanomat 27.10.39.

seks rõhutas E. Erkko 1. novembril Rootsi Teatris peetud kõnes, et rääkimine on hõbe ja vaikimine kuld, ning kahetses, et ebasoovitav informatsioon on levinud üle maailma. Välisminister kinnitas, et Soome valitsuse arvates olnuks eelistatavam, kui läbirääkimised oleksid kestnud edasi usalduslike ja salajasena, avalikkuse ette toomata, nagu nad olid alanud. Erkko lisas, et Soome on Leningradi julgeoleku küsimuses juba Nõukogude Liidule vastu tulnud ning tal on õigus küsida: millised tagatised Soomele antakse, et teine pool peab lepingust kinni?¹⁵

E. Erkko kinnitas edaspidigi, et nii kaua, kui läbirääkimised kestavad, Soome seisukohti ei avalikustata. Ka peaminister A. K. Cajander rõhutas oma kõnes 4. novembril, et sellistes küsimustes on tavaks salajased ning usalduslikud läbirääkimised, sest sellisel teel on kõige kergem kokkuleppele jõuda. Kõne põhiline sõnum kõlas nii: mõlemal riigil tuleb arvestada teise poole huve ning teha järeleandmisi. Millestki loobumine tähendab edu teistes küsimustes.¹⁶

Niisiis kuulsid soomlased alles Molotovi suust, mille üle Moskvast öieti vaieldi, ning Soome valitsus avaldas läbirääkimiste lõpuni nende kohta vaid minimaalset informatsiooni.

Seega on asi rahva informeeritusega selge. Kuid mida teadsid valitsuse liikmed, mida parlament ning kes üldse läbirääkimisi juhtisid ning sõja või rahu küsimuse otsustasid?

Kes otsustasid sõja või rahu üle?

Eesti valitsusele on ette heidetud, et saatusraskeid otsuseid langetati poliitikutel kitsas ringis, kuid paradoksaalsel kombel oli Soomes otsustajate ring veelgi piiratum.

Teatavasti arutati Eestis Stalini-Molotovi ettepanekut baasidelepingu sõlmimiseks 26. septembril Tallinnas kolmes instantsis. Põhimõttelise otsuse langetas mõistagi Vabariigi Valitsus ja see kinnitati Riiginõukogu ning Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni ühisel koosolekul. Lisaks arutati kõnesolevat küsimust ka Sõjavägede Staabis. Mainitud koosolekutel oli paljudel Eesti poliitilise ja sõjaväelise juhtkonna esindajatel võimalus öelda oma arvamus kujunenud olukorra kohta. Kõigil kolmel koosolekul oli osalejatele selge, et sisuliselt arutatakse sõja või rahu küsimust.

Tänapäeval on Nõukogude väejuhatuse kallaletungikavad Eestile üldiselt tuntud. Esmakordselt juhtis sellekohastele dokumentidele tähelepanu Moskva väliministeeriumi diplomaatia ajaloo tegeleva osakonna töötaja A. Dongarov juba 1980. aastate lõpul ajalehes Soveršenno Sekretno. Hiljem on sama küsimust käsitlenud vene¹⁷ ja soome¹⁸ ajaloolased ning asjakohaseid dokumente on avaldatud ka Eesti väljaannetes.¹⁹

Dokumendid kinnitavad, et Balti laevastiku eesmärgiks oli Eesti laevastiku hävitamine, Tallinna ja Kunda merebaaside purustamine ja Soome lahe blokeerimine. Pärast sellekohase korralduse saamist tuli hävitada kõik Soome lahel liikuvad ning Soome ja Riia lahte suunduvad vaenlase laevad. Nähti ette dessantide korraldamine Narva-Jõesuus ja Kundas. Kolm allveelaevade gruppi pidid 29. septembri koidikul asuma positsioonidele Tallinna, Helsingi ja Paldiski piirkonnas ning Soome lahe suudmes. Maaväed pidid Eesti piiri ületama 30. septembril, tungima Narva ja Rakvere kaudu Tallinna ning lõunast Tartu kaudu Pärnu ja Tallinna suunas. Kuigi Moskva konkreetsed sõjaplaanid polnud Eestis

¹⁵ Helsingin Sanomat 02.11.1939.

¹⁶ Helsingin Sanomat 05.11.1939.

¹⁷ Zimnjaja vojna 1939–1940. Kn. 1. Poliitüeskaia istorija. Moskva, 1999; B. Sokolov. Tajny finskoj vojny. Moskva, 2002 jt.

¹⁸ O. Manninen. Neuvostoliiton operatiiviset suunitelmat 1939–1941 Suomen suunalla. Sotahistoriallinen Aikakauskirja 1992, nr. 11; O. Manninen. Talvisodan salatut taustat. Neuvostoliiton operatiiviset suunitelmat 1939–1941 Suomen suunalla. Helsinki, 1994 jt.

¹⁹ E. Kaup. Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939 – juuni 1940. – Tuna 1999, nr. 4; L. Lõhmus. Ühe käskkirja jälgedes. – Laidoneri muuseumi aastaraamat 2003, nr. 3 jt.

teada, hinnati nii valitsuses kui ka sõjaväe juhtkonnas olukorda õigesti ja sellest tehti ka vastavad järeldused.

26. septembril kell 15.35 alanud valitsuse koosolekut juhatas president K. Päts. Lisaks valitsuse liikmetele oli kohal sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner, riigikontrollör L. Soonpää, riigisekretär K. Terras, õiguskantsler A. Palvadre ja saadik A. Rei. K. Selter ja A. Rei selgitasid Moskvas toimunud läbirääkimiste käiku ning Molotovi hoiatust, et küsimus on kiireloomuline ja vajadusel “saavutab Nõukogude Liit oma julgeoleku teisel teel”. Nii K. Selter kui ka J. Laidoner kinnitasid, et rahvusvaheline olukord on Nõukogude Liidule soodne ja Eestile ebasoodne. Välisriikidelt võib saada ainult moraalselt toetust, mingisugusest reaalsest abist ei saa juttugi olla. Sõjavägede ülemjuhataja rõhutas, et sõja puhul saab Eesti arvestada ainult oma jõududega ja nendega ei suudeta kaua vastu panna. Sõnavõtjad rõhutasid, et läbirääkimiste venitamine ei annaks midagi. Majandusminister L. Sepp, sotsiaalminister O. Kask, põllutöominister A. Tupits ja peaminister K. Eenpalu kinnitasid samuti, et Nõukogude valitsuse ettepanek tuleb vastu võtta. President K. Päts tegi koosolekul avaldatud seisukohtadest kokkuvõtte ja kinnitas, et lükata säärases olukorras Nõukogude Liidu ettepanek tagasi tähendaks panna rahva olemasolu ilmsesse ohtu: “Me peame teatama oma põhimõttelisest nõusolekust pakti sõlmimiseks, astuma läbirääkimistesse, püüdma viia pakti meie soovitud parandused ja pakti sõlmima.”²⁰

Kohe pärast valitsuse istungit arutati kujunenud olukorda Riigivolikogu ning Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjoni ühisel koosolekul. Koosolekul osales rida isikuid, kes kummagi komisjoni koosseisu ei kuulunud. Istungi protokollis on fikseeritud: “Koo: Riigivolikogu liikmed: M. Hansen, A. Jürima, V. Kadarik, A. Karineel, J. Nyman, A. Piip, O. Pukk, R. Riives, L. Vähter; Riiginõukogu liikmed: F. Akel, J. Soots, J. Laidoner, V. Päts, J. Puhk.

Koosolekust võtavad osa: Riigivolikogu esimees J. Uluots, Riiginõukogu Esimees M. Pung, Peaminister K. Eenpalu, Välisminister K. Selter, Sõjaminister P. Lill, Sotsiaalminister O. Kask, Riigivolikogu esimene abiesimees A. Anderkopp, Riiginõukogu teine abiesimees A. Mauer, Eesti saadik Moskvas A. Rei, Sõjavägede staabi ülem N. Reek, Välisministri abi O. Öpik ja Riigivolikogu liige J. Tõnisson.

Koosolekut juhatab A. Jürima.

Protokollib Riigivolikogu sekretär P. Malvet.”²¹

Välisminister Karl Selter selgitas olukorda ja tutvustas Molotovilt saadud vastastikuse abistamise pakti projekti. Ta lõppjäreldus kõlas nii: “Valitsus on seisukohal, et kui väliskomisjonid ei anna eitavat vastust, et siis tuleb asuda läbirääkimistele.”

Ülemjuhataja kindral Laidoner rõhutas kõigepealt: kahtlust ei tohiks olla – kui kokkulepet ei saavutata, puhkeb sõda. Eesti võib teadmata aja vastu panna, kuid lõpp on selge. Laidoner tõstis esile asjaolu, et praegu on kõik egoistid ja lootust abi saada ei ole, pealegi on rusuvalt mõjunud ühe 35-miljonilise riigi lagunemine lühikese aja jooksul. Laidoner märkis, et kui naabrid isegi tahaksid appi tulla, ei saa nad seda teha, ja toonitas: “On selge, et kui väljapääs veel on, siis ei tohi sõtta minna. Kui oleks lootust, et kuskilt abi tuleb ja meie teame, et sel ja sel ajal, siis võitleksime. Kui Vene ei ole tugev suurriigi vastu, siis meie vastu küllaltki tugev. Suur sõda tuleb veel. Millega see lõpeb, seda ei tea.”

Kõik sõnavõtjad – lisaks Selterile ja Laidonerile veel A. Jürima, A. Piip, A. Rei, J. Puhk, K. Eenpalu, M. Pung, J. Tõnisson, A. Maurer ja J. Uluots – toonitasid läbirääkimiste ja lepingu sõlmimise vajadust. Üldiselt toonitati, et sõja puhul on kaotus paratamatu ning seepärast valikut ei ole. Sõda tuleks raske ja hävitav ning tooks eesti rahvale parandamatuid kaotusi.

Kuigi Vene-Saksa koostöö ulatus oli kõigi-

²⁰ Vabariigi valitsuse koosolek 26. sept. 1939. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. II. Stockholm, 1953, lk. 199–201.

²¹ ERA f. 84, n. 1, s. 1046, 33–39.

le selge, kõlas siiski häält, et Moskva arvestab mingil määral Saksamaad ning et teatud tasakaal nende riikide vahel püsib. A. Rei lootis: “Kui Saksa ei saa väga purustatud, siis on tasakaal olemas.” V. Päts lootis: “Loodame, et ka tulevikus Saksa ei taha, et meie hävi-me. Praegu aga pidi Saksa ise järeleandmisi tegema...”

Mõistagi juhiti tähelepanu lepingu negatiivsetele külgedele. A. Piip rõhutas: “See leping on varjatud protektoraat – see peab meile selge olema.” A. Rei oli väga pessimistlik: “Poola arvatavasti tõuseb kunagi üles, kuid meie ei tõuse vist enam kunagi.”

Suhteliselt kõige optimistlikumalt oli meelestatud Jaan Tõnisson. Ta märkis, et pakti sõlmimise ettepanek ei olnud üllatus. Ta meenutas Nõukogude Liidu taotlusi Soome suhtes ja Moskva ootusi, et Soome oma poliitilised vahekorrad idanaabriga korrastaks, ning pidas Nõukogude Liidu aktsioone Soome ja Eesti suhtes paratamatuks. J. Tõnisson konstateeris, et kõik sõnavõtjad vastasid küsimusele – kas pakt sõlmida või ei? – jaatavalt ning toonitas: “Mina toetan seda ka.” Ta leidis, et Venemaal pole vallutamise tahet ning ta nõuab ainult seda, mis on tema julgeolekuks vajalik, ning kinnitas: “Kui Venel on julgeolekut, siis on meil lojaalsed vahekorrad Venega.”

Riigikogu komisjonide ühine koosolek lõppes juhataja A. Jürima konstateeringuga: komisjon nõustub üksmeelselt läbirääkimistega Nõukogude Venemaa poolt tehtud ettepaneku alusel ja võimalusel sõlmida leping.

Seega otsus vastupanust loobuda ning Eestile võimalikult soodne leping sõlmida tehti üksmeelselt nii valitsuse, Riigikogu mõlema koja välis- ja riigikaitsekomisjoni kui ka presidendi poolt.

Teadagi toimub kriitilistes oludes ka selliseid läbirääkimisi ja nõupidamisi, mille kohta kirjalikke jälgi ei jää või lähevad asjakohased materjalid nii või teisiti kaduma. Üheks selliseks oli Sõjavägede Staabis toimunud nõupidamine Moskva ettepaneku asjus. Siiski on üks osalejaist, kolonel Georg Leets seda

lähemalt iseloomustanud nii allakirjutanule kui teistelegi tuttavatele, näiteks ajaloolane Kaupo Deemandile. Nõupidamisel osalesid juhtivad staabiohvitserid ja väeliikide inspektorid. Arutatav küsimus oli asetatud sõjaväelaslikult otsekohele: kas sõda või ei? Vastata tuli kõigil nõupidamisel viibinud ohvitseridel ja G. Leetsi sõnutsi olevat ainult staabiülem kindralleitnant N. Reek isikliku seisukohana pooldanud vastupanu.

Nagu eespool viidatud, oli Helsingis Soome–Nõukogude läbirääkimiste sisust informeeritud isikuid vähe ning otsustajate ring palju kitsam kui Eestis. Kolme nädala vältel ei olnud isegi kõik ministrid toimuvast informeeritud, rääkimata Eduskunna liikmetest. E. Erkko teatas oma 26. oktoobri kõnes, et läbirääkimistega tegelevad neli valitsuse liiget, president ja kindralstaabi ülem. Kõnesolevad ministrid olid peaminister A. K. Cajander, välisminister E. Erkko, rahaminister V. Tanner ja kaitseminister J. Niukkanen, kes neljakesi moodustasid valitsuse väliskomisjoni. Muidugi oli sündmuste käigust informeeritud isikute ring veidi laiem. Sõjaväelastest olid asjaga kursis ja said mitmesugustel nõupidamistel sõna sekka öelda lisaks kindralstaabi ülemale kindralleitnant K. L. Oeschile ka kaitseõukogu esimees marssal C. G. E. Mannerheim ja sõjavägede juhataja kindralleitnant H. Österman. Mõistagi osalesid läbirääkimistega seotud küsimuste arutamisel ka J. K. Paasikivi ning teda Moskvast sekretärina saatnud J. Nykopp, ekspert kolonel A. Paasonen ja Soome Moskva saadik A. A. Yrjö-Koskinen.

Oktoobri lõpus teatati Soome ajakirjanduses, et Moskvaga peetud läbirääkimiste asja on siiani ajanud valitsuse liikmetest koosnev *valiokunta*, kuid 28. oktoobril informeeriti valitsuse istungil olukorrast ka teisi ministreid.²²

Torkab silma, et Moskvast oli toimunud juba kaks läbirääkimiste vooru, kuid parlamenti polnud veel mingil kombel informeeritud. 27. oktoobril teatati, et valitsus astub lähemal ajal Moskva läbirääkimiste asjus “ühel või teisel kombel” kontakti Eduskunnaga. Seega anti mõista, et parlamendis saalis asja ei arutata.

²² Helsingin Sanomat 29.10.1939.

28. oktoobril informeeritigi vaid Eduskunna esimeest ja fraktsioonide juhte.²³ Viimased võisid informeerida oma parteikaaslasi-rahvasaadikuid, kuid on teada, et mõnes erakonnas tehti seda valikuliselt. Edasistel nõupidamistel oli valitsus kontaktis Eduskunna esimehe ja fraktsioonide juhtidega.

Mis puutub välisriikide informeerimisse, siis Eestis ja Soomes tehti seda üsna ühtemoodi. Informatsiooni jagati vastavalt kas Tallinnas või Helsingis asunud välisriikide esindajatele, mõnele rohkem, teistele vähem. Samas aga nii Eesti kui ka Soome valitsus ei hoidnud oma välismaal asuvaid diplomaate sündmustega kursis. Hiljem on mõlema riigi saadikud kurtnud, et kolleegid küsisid neilt uudiseid, kuid neil polnud võimalik midagi konkreetset teatada. Näiteks Soome saadik Berliinis A. Wuorimaa kirjutab oma mälestusteraamatus, et diplomaatidest kolleegid küsisid iga päev uudiseid, kuid ta võis vaid vastata, et läbirääkimised kestavad.²⁴

Erinevalt Eestist, kus otsus langetati presidendi, valitsuse, Riigikogu väliskomisjonide ja sõjaväelise juhtkonna poolt üksmeelselt, esines Soomes nii valitsuse kui ka sõjaväelaste tasandil eriarvamusi. Mõned juhtivad tegelased leidsid, et Moskva nõudmistega tuleb rohkem arvestada, teised olid valmis vaid vähesteks järeleandmisteks. Tookordsetes sündmustes olulised tegelased ning hiljem ka ajaloolased on kinnitanud, et otsustajate enamus ei mõistnudki, kui lähedal oldi sõjale.

Ei järeleandmisi ega sõda?

On väidetud, et Eesti valitsus andis sügisel 1939 Moskva nõudmistele liiga kergesti järele ning et oskuslikuma poliitika või ka taktikaga olnuks võimalik vältida nii baasidelepingut koos kõigi sellest tulenevaga kui ka sõda. Kahjuks pole keegi suutnud faktide või loogiliste argumentidega tõestada, kuidas see oleks olnud võimalik. Selles osas on õpetlikud ka Soome kogemused. Teatavasti kasutas Soome

valitsus Moskvaga läbirääkimisi pidades just sellist taktikat: võimalikult vähe järele anda, kuid samal ajal sõda igal juhul vältida. Niisiis meenutagem lühidalt, kuidas seda taktikat rakendati ja millised olid tagajärjed.

1939. aasta 12. oktoobri õhtupoolikul Kremlis alanud läbirääkimistel olid Stalini ja Molotovi peamised nõudmised: Hanko sadama rentimine 30 aastaks, Soome lahes asuvate saarte (Suursaar, Seiskari, Lavansaari, Tütersaared ja Koivisto), osa Karjala maakitsusest ja Petsamo piirkonnas asuva Kalastajasaare lääneosa loovutamine Nõukogude Liidule. Kõnesolevate alade – kokku 2761 km² – kompensatsiooniks saaks Soome maa-alad Repola ja Porajani ümbruses, kokku 5529 km². Ka nõuti piirikindlustuste lammutamist mõlemal pool uut piiri ja teatati, et Nõukogude Liit nõustub Ahvenamaa kindlustamisega Soome poolt. Nõukogude–Soome mittekallaletungilepingule tuli lisada punkt, et kumbki riik ei ühine teisele lepinguosalisele vaenulike rühmituste või liitudega.

Et J. K. Paasikivil olid volitused läbirääkimiste pidamiseks vaid kolme Soome lahesaare üle, siis sõitis ta instruksioonide saamiseks Helsingisse. Kitsas ringis toimunud nõupidamistel otsustati loobuda seni kaitsitud Soome territooriumi terviklikkuse põhimõttest. Paasikivi ja temaga koos Moskvasse sõitnud V. Tanner said volitused kõnelda osa Karjala maakitsuse loovutamisest kompensatsiooni vastu.

23. oktoobril alanud läbirääkimiste teises voorus lubati Nõukogude Liidule Leningradile kõige lähemal asuva territooriumi osa sügavusega kuni 13 kilomeetrit. Stalin ja Molotov olid valmis oma nõudeid Karjala osas veidi vähendama, samuti piirama Hankosse ette nähtud garnisoni suurust, kuid rõhutasid, et suuremaid järeleandmisi nad ei tee. Soomlased polnud mõistagi nõus ja Molotov küsis jahmunult: “Kas te kavatsete asja viia konfliktini?” Stalin ja Molotov nõudsid suuremaid järeleandmisi Karjalas ning Hankot. Niisiis sõitsid Paasikivi ja Tanner taas koju nõu pi-

²³ Helsingin Sanomat 29.10.1939.

²⁴ A. Wuorimaa. Lähettiläänä Hitlerin Saksassa. Helsinki, 1967, lk. 117.

dama. Nende isikute vaated, tõekspidamised ja tegutsemismotiivid, kes tookord Soomes sündmuste käiku otsustasid, on arvukates uurimustes ja biograafilistes käsitlustes igast aspektist läbi uuritud.

C. G. E. Mannerheim oli aastal 1931 nime- tatud kaitsenõukogu esimeheks ja sõna otseses mõttes võitles nii sise- kui ka välispoliitilisel areenil riigi kaitsevõime tõstmise eest. Sõja eelaastail oli tema välispoliitiliseks kreedoks kaitseliidu sõlmimine Rootsi ja võimalikult korrektsete suhete saavutamine idanaabriga. Ta soovitas kevadel 1939 Moskva taotlustele vastu tulla ja rentida Nõukogude Liidule mõned Soome lahe saared. Sügisel 1939 lähtus ta veendumusest, et juhul, kui Soome küllaldaselt järele ei anna, on sõda paratamatu, kuid sõjavägi ei suuda küllaldase varustuse puudumise tõttu kauemat aega vastu panna. Juba veidi enne sõja puhkemist võisid Mannerheimi külalised veenduda, et tema Helsingi korteris olid seintel vaid tühjad pildiraamid...

Niisiis on mõistetav, et Mannerheim soovitas Moskvaga küll tingida, kuid lõpuks nende nõudmised rahuldada. Hanko küsimusest soovitas ta nii üle saada, et poolsaare asemel pakutakse läheduses asuv Russarö saar. Kuid marssal kinnitas lisaks: Hanko loovutamine oleks Soomele raske, kuid surmaohtu see siiski veel ei kujutaks.

Kui selgus, et tema hoiatusi ei võetud tõsiselt, esitas Mannerheim otse sõja eel, 27. novembril president Kallirole lahkumispalve kaitsenõukogu esimehe kohalt. Pikemas kirjas presidendile selgitas ta olukorda ja tegureid, millest tulenesid puudused sõjaväe varustuse osas.²⁵ M. Jakobson hindab marssali tegutsemismotiive järgnevalt: tuleb püüda võita aega, et likvideerida kaitseinstituutide teravaimad puudujäägid ja üritada Rootsi ja kaitsesepakti sõlmida.²⁶

J. K. Paasikivi hindas Moskva nõudmisi n.-ö. ajaloolis-filosoofilisest aspektist. Ta mõtiskles suurriikide ja nende huvipiirkonnas asuvate väikeriikide vahekorra üle ja tões,

et teatavas olukorras ei jää väikeriigil muud võimalust, kui arvestada oma suure naabri taotlusi. Ta leidis täpselt samuti nagu Stalin, et saatus on määranud Soome ja Venemaa naabriteks ja ajalugu kinnitab, et Soomel on tulnud arvestada idanaabri strateegilisi huve juba Peeter I päevist alates. Karjala maakit- suse roll Peterburi julgeoleku seisukohalt oli vana teema, millega Paasikivil endal tuli kokku puutuda 1920. aastal Tartu rahukon- verentsi sõnalahingutes. Paasikivi ise jälestas Venemaa anastus- ja vägivallapoliitikat, lei- dis, et idanaaber on soomlaste põlisvaenlane ning sealne riiklik kord ja valitsuse taotlus- ed on soomlastele alati võõrad olnud. Kuid poliitikas ei lähtuta emotsioonidest. Nagu Mannerheim, nii pidas ka Paasikivi Nõukogu- de Liidu kallaletungi võimalikuks ja soovitas saavutada Moskvaga kokkulepe.

Kolmas järeleandmiste pooldaja V. Tan- ner oli avara pilguga reaalspoliitik. Ta oli veendunud sotsiaaldemokraat, keda ei kam- mitsenud parempoolsetele ringkondadele ja hõimuaadetest vaimustunud noortele omane *ryssävihä* ning kes leidis, et välispoliitika peab olema võimalikult vaba ideoloogilistest kaa- lutlustest. Tema kirjad ja avaldused sügisest 1939 kinnitavad, et ka tema usku sõjaohtu ja seetõttu soovitas Moskvast küll kaubelda, kuid igal juhul konflikti vältida. Tõsi küll, Tanneri arvates pidi sõda puhkema alles kevadel.

Mannerheimi-Paasikivi-Tanneri liini pea- mised vastustajad olid välisminister E. Erkko, kaitseminister J. Niukkanen ja kindralstaabi ülem kindralleitnant K. L. Oesch. Erkko oli kindel, et Moskvast õnnestub edukalt kaubel- da ja kui soomlased kaitsevad kindlalt oma seisukohti, annavad venelased järele. Ka lootis Erkko Rootsi toetusele, kogu maailma poolehoiule ja eriti USA vahendajarollile Moskvast. Paasikivi meenutas, kuidas ta sai Erkkolt viimase nõuande läbirääkimisteks: "Unusta, et Venemaa on suurriik." Paasikivi mee- lest oleks pidanud instruksioon kõlama: "Ära unusta, et Venemaa on suurriik."²⁷

²⁵ G. Mannerheim. Muistelmat. Toinen osa. Helsinki, 1952, lk. 129–133.

²⁶ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 258.

²⁷ J. K. Paasikivi. Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–1941. I. Talvisota. Porvoo–Helsinki, 1958, lk. 58.

Kaitseminister Niukkanen oli strateegilistel kaalutlustel vähegi olulisemate järeleandmistele vastu. Tema arvates ei oleks Nõukogude juhtkond nagunii piirdunud saavutustega, vaid hiljem nõudnud uusi järeleandmisi ja siis oleks Soome olukord lootusetu. Niukkaneni positsioon oli selge: suurematele järeleandmistele tuleb eelistada sõda. Kuid temagi arvates, et ega venelased talvel ei sõdi.

Peaminister A. K. Cajander ja president K. Kallio toetasid Erkkko seisukohti. Oletati, et Soome kindla hoiaku puhul annab Nõukogude valitsus veelgi järele, ja loodeti, et idanaaber talvel sõda ei alusta.

Soome valitsuse rahastatud ja Soome Akadeemia organiseeritud, 10 aastat kestnud uurimistöo tulemusena valminud soomlaste sõjateed käsitlevas kolmeköitelises uurimuses kinnitatakse: valitsus ja sõjaväe juhtkond ei kartnud sõja puhkemist. Mannerheimi peeti lihtsalt vanaks ja arglikuks.²⁸

Hiljem on Talvesõda nimetatud isegi "Erkkko sõjaks" või ka triumviraadi Erkkko-Niukkanen-Cajanderi sõjaks.

Kui Soome delegatsioon 31. oktoobril taas Moskva poole teele asus, olid tal valitsuse volitused väiksemateks järeleandmisteks Karjala ning Kalastajasaare osas.

Just samal ajal sai kogu maailm Nõukogude valitsuse nõudmistest selge pildi. Asjatundjatele oli selge, et Stalin ja Molotov ei saa juba prestiižikaalutlustel suuremaid järeleandmisi teha. Soome valitsus oli segaduses: kas anda järele või riskida läbirääkimiste katkemisega. Kähku saadeti Viiburisse telegramm, et Paasikivi ja Tanner pöördusid Helsingisse tagasi, kuid paar tundi hiljem teatati: delegaadid otsustagu ise, kuidas nad toimivad. Paasikivi ja Tanner otsustasid sõita Moskvasse, teades, et valitsus ei soovi läbirääkimisi katkestada ega ka olulisi järeleandmisi teha. E. Erkkko leidis, et Molotovi kõne oli vaid taktikaline manööver, et soomlasi hirmutada.

3. novembril ilma Stalini osaluseta alanud läbirääkimiste kolmas voor kulges hoopis süngemas atmosfääris kui eelnenud. Nõukogude

ajakirjandus oli alustanud teravaid rünnakuid Soome valitsuse vastu. Vaieldi tulutult kõigepealt Hanko ümber. 4. novembri nõupidamisel osales ka Stalin, kes teatas, et Nõukogude valitsus võiks piirduda ka Hanko lähedal asuvate saartega. Ta osutas lõpuks Russarö saarele, mida ka Mannerheim oli soovitanud pakkuda Hanko asemel. Paasikivi ja Tanner nõudsid telegraafi teel valitsuselt järeleandmisi, kuid Helsingis jäädi endale kindlaks. Stalini uut ettepanekut arvestades oletati, et Moskva on valmis veelgi rohkem vastu tulema. E. Erkkko saatis instruksiooni: rohkem järeleandmisi ei tehta, ennem võib läbirääkimised katkestada. President K. Kallio väitis hiljem, et teda sellisest korraldusest ei informeeritud.

9. novembril, Paasikivi ja Tanneri viimasel kohtumisel Stalini ja Molotoviga konstateeriti, et kokkulepet ei saavutatud. Lahkuminek sündis sõbralikus vaimus. Stalin ütles soomlastele "Kõike head!", Molotov "Nägemiseni!". Helsingis arvestati, et läbirääkimised pole lõplikult katkenud, vaid et neid jätkatakse diplomaatiliste kanalite kaudu.

Teatavasti toimus 26. novembri pärastlõunal kurikuulus Mainila provokatsioon ning sama päeva õhtul nõudis V. Molotov, et Soome väed tuleb Karjala maakitsusel 20–25 km piirist eemale tõmmata. M. Jakobson, nagu teisedki autorid, on kinnitanud: Soome valitsus ei mõistnud, et küsimus sõjast ja rahust seisab noateral. Valitsuse koosolekul 27. novembril "usuti üsna üksmeelselt, et Nõukogude valitsus üritab vaid soomlaste närve proovile panna".²⁹ Niisiis vastati Nõukogude valitsusele, et vägede tagasitõmbamine peab olema vastastikune.

Talvesõda käsitletud ajaloolased tõdeavad, et läbirääkimiste käigus vähenes Soomes nii valitsuse kui ka rahva ohutunne. Kui valitsuse liikmed või parlamendifraktsioonide esimehed arutasid Moskva nõudmisi, ei räägitud sõja võimalusest kordagi tõsiselt. Ka avalikuses leiti, et oht on möödas. Reservväelasi hakati puhkusele laskma; evakueeritud lin-

²⁸ Kansankunta sodassa. I: Sodasta sotaan. Helsinki, 1989, lk. 113.

²⁹ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 256–257.

naelanikele anti raudteedel priipäase koju-sõiduks ja linnades suletud koolid alustasid taas tööd.

Õnneks hindasid marssal Mannerheim ja sõjaväe juhtkond olukorda realistlikumalt kui valitsus ja tegid riigi kaitsevõime tugevdamiseks kõik, mis teha andis.

Samal ajal intensiivistati sõjalisi ettevalmistusi ka teisel pool piiri. 29. oktoobril esitas Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu kaitse rahvakomissar K. Vorošilovile operatiivplaani Soome maa- ja merejõudude purustamiseks. Mõni päev hiljem anti Balti laevastikule ja Leningradi sõjaväeringkonna vägedele sellekohane direktiiv. 15. novembril käskis Vorošilov lõpetada vägede koondamine 17. novembriks. 21. novembriga dateeritud Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu direktiiviga pidid väed ja laevastik olema pealetungiks valmis ning 22. novembril anti korraldus vägede liikumiseks piirile. Kogu operatsioon pidi kestma vaid kolm nädalat.³⁰

M. Jakobson, nagu rida teisi ajaloolasi, on väitnud, et Nõukogude juhtkond polnud eeloleva sõja suhtes ühel meelel. Korduvalt on kinnitatud, et eriti A. Ždanov ja Balti laevastiku juhtkond pooldasid radikaalseid meetmeid. Seevastu kindralstaabi ülem B. Šapošnikov oli juba varem hoiatanud, et sõda Soomega ei kujune kergeks. Stalin olevat kõhelnud ja viimase hetkeni oodanud Soome alistumist. Kui seda ei toimunud, organiseeriti 26. novembril tuntud Mainila provokatsioon, mida saab pidada omamoodi ultimaatumiks.

27. novembri kesköö paiku teatas Yrjö-Koskinen Välisasjade Rahvakomissariaadile esitatud noodis, et Soome valitsus on valmis arutama küsimust mõlema poole vägede tagasitõmbamise kohta. Molotovi vastunoodis 28. novembrist märgiti, et Nõukogude vägede tagasitõmbumine 20–25 km võrra on võimatu, sest see tähendaks nende viimist Leningradi eeslinnadeni. Noodi lõpus teatati, et Nõukogude valitsus loeb Soome valitsuse vaenuliku hoiaku tõttu 1932. aastal sõlmitud mittekalla-

letungilepingu kehtivuse lõppenuks.

Soome juhtkond oli mõistagi jahmunud. Pärast lühiajalisi ägedaid vaidlusi jäid valitsuses domineerima järeleandmiste pooldajad. Nõukogude valitsusele otsustati teatada nõusolekust vägede ühepoolse tagasitõmbamisega piirist nii kaugemale, “et miski ei saanud enam Leningradi ohustada”. Kuigi Soome valitsus veelgi viivitas Välisasjade Rahvakomissariaadi informeerimisega, ei pööratud Moskvas Helsingi signaalidele enam tähelepanu. Liisk oli langenud. 29. novembri õhtul teatati Soome saadikule, et Nõukogude valitsus on katkestanud diplomaatilised suhted Soomega ning kallaletung järgnes 30. novembri hommikul. Väinö Tanner kirjutab novembri lõpupäevil toimunud nootidevahetuse kohta: ometi ei peetud Soomes ikkagi veel võimalikuks, et Nõukogude Liit teeb algust sõjaliste vahenditega.³¹

Nii Soome poliitikutel kui ka ajaloolastel on põhjust küsida: kas Soome valitsus oleks nõustunud uute järeleandmistega, kui Moskva oleks selgesõnalise ultimaatumiga ähvardanud sõja puhkemise võimalusega? Mõnigi kord on vastus sellele küsimusele olnud jaatav.

Niisiis, soomlaste põhimõtteline seisukoht – võimalikult vähe järele anda ja samal ajal sõda vältida – ei olnud realiseeritav. Valitsus ei eelistanud järeleandmistele sõda, vaid see küsimus jäi soomlaste poolt sisuliselt otsustamata. Otsuse langetas Stalin. Max Jakobson nendib, et just venelaste pommid päätsid Soome valitsuse hirmuäratava lõpliku otsuse tegemisest: kas järele anda või võidelda?³²

Teatavasti lootsid soomlased pärast sõja puhkemist esialgu ikka veel asja parandada ja läbirääkimisi jätkata. Rahu päästmise aktsiooni eesotsas seisis V. Tanner. Tal õnnestus veenda Soome sotsiaaldemokraatliku partei juhtkonda ja president K. Kalliot, et selleks tuleb kõigepealt Cajanderi-Erkko valitsus kõrvaldada ning riigi etteotsa peavad astuma uued inimesed.

³⁰ B. Sokolov. Täjny finskoj vojny. Moskva, 2002, lk. 22–23.

³¹ V. Tanner. Olin välisministriks... , lk. 151.

³² M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 263.

Mitte ainult Tanner, vaid teisedki Soome juhtpoliitikud lootsid, et koheste järeleandmistega on võimalik olukorda päästa. 30. novembri õhtul toimunud Eduskunna istungil ei räägitud veel sõja paratamatusest, vaid oletati, et tegemist võib olla ka Moskva sõjalise demonstratsiooniga oma nõudmiste läbisurumiseks.

Pärast lühikest vaheaega alanud uuel istungil kiitsid kõikide fraktsioonide esindajad valitsuse tegevuse heaks, kuid ometi oli valitsuse saatus kulisside taga juba otsustatud. Eduskunna liikmeid valitsuse kukutamisest ei informeeritud. Pärast istungi lõppu teatas Tanner Cajanderile, et valitsus peab astuma tagasi. Lahkumispalve esitati presidendile veel samal õhtul ja 1. detsembril nimetas K. Kallio ametisse uue valitsuse. Peaministriks sai Soome Panga juhatuse esimees R. Ryti ja välisministriks V. Tanner. Uue valitsuse esimesel istungil 2. detsembril peeti põhieesmärgiks rahu saavutamist ning selle kõrval kõikide jõudude koondamist kaitsesõjaks.

Soomlaste luhtunud lootused

Millised olid need kaalutlused, millele tuginedes tundis Soome valitsus end sügisel 1939 üsnagi kindlalt ega uskunud idanaabri agressiooni?

Nagu eespool märgitud, olid Eesti valitsus ja sõjaväeline juhtkond septembris 1939 täiesti kindlad, et baasidelepingust keeldumine tähendab sõda, et välisabi pole kusagilt loota, ning sellest tehti ka vastavad järeldused. Kuid soomlased arvestasid, et diplomaatilises võitluses Moskva on nende käsutuses vähemalt kaks trumpi, millele tuginedes nad võivad jäigast liinist kinni pidada ja ometi sõda vältida. Nendeks olid loodetav Skandinaavia abi ning kogu tsiviliseeritud maailma toetus. Kõige olulisemaks peeti just Rootsil oodatavat abi. Soome ajakirjanduses avaldati sügisel 1939 iga päev kümneid artikleid ja väljavõtteid Skandinaavia maade pressist,

kus rõhutati Põhjala riikide solidaarsust. Ikka ja jälle kinnitati, et Soome ei ole mingi Balti riik, vaid et oht Soomele kujutab endast ohu ka Skandinaaviale. Niisiis kujunes Soomes üldine veendumus, et Soome–Skandinaavia solidaarsuse tingimustes Nõukogude Liit lihtsalt ei riski agressiooniga.

Põhjala solidaarsust näisid kinnitavat ka Rootsi, Norra, Taani ja Soome juhtivate riigitegelaste kohtumised. Kopenhaagenis 18.–19. septembril toimunud nelja riigi pea- ja välisministrite konverentsi põhiküsimuseks oli teadagi omavahelise koostöö laiendamine puhkenud sõja tingimustes. Samuti 18.–19. oktoobril Stockholmis aset leidnud Rootsi, Norra ja Taani kuningate ning Soome presidendi ja nelja riigi välisministrite kohtumisele anti teadlikult eriti suurejooneline ning pidulik ilme. M. Jakobson kirjutab talle omase kujundlikkusega: “Pildid Soome talurahvajuhist [viide president K. Kallio talupoeglikule päritolule – H. A.] kolme pika Skandinaavia valitseja kõrval rahvahulkade austusavaldusi vastu võtmas tekitasid kodumaal kõige soojemat kindlustunnet: me polnud üksinda ohtlikus maailmas.”³³

Tagantjärele-targad, kaasa arvatud rootslased, on veendunud: kui Rootsi valitsus oleks selges ja kategoorilises vormis kinnitanud, et agressiooni korral Soome vastu toetatakse naabrit, siis poleks Moskva sõjaga riskinud. Kahjuks osutus loodetud Rootsi abi vaid illusiooniks.

Tõsi küll, Rootsi kõrgemad sõjaväelased ja ka välisminister R. Sandler pidasid Soome toetamist vajalikuks. Soome ajaloolased on tõdenud: “Erkko uskus Sandlerit ja pöördus tagasi Soome “heatujuliselt lootusrikkana”, nagu on kinnitanud kaasaegsed.” Ja edasi: “Erkko oli klammerdunud Põhjala-orientatsiooni nagu õlekõrre külge ja uskunud niihästi Sandleri kui ka Rootsi sõjaväejuhtkonna lubadusi. Loomulikult oli see valearvestus...”³⁴

Soome Stockholmi saadik O. Hjelt informeeris oma ettekannetes Soome valitsust, kuidas Rootsi reageeris sõja puhkemisele.

³³ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 225.

³⁴ Talvesõda 1939/1940..., lk. 39, 41.

30. novembril toimunud parlamendi väliskomisjoni istungil arutati Soome palvet saata Rootsi väed Ahvenamaale. Poolt olid välisminister R. Sandler, kuningas, kroonprints, parempoolsed ja osalt sotsiaaldemokraadid. Otsuse langetamine lükati edasi ning lõpuks lükati Soome palve tagasi. Peaminister P. A. Hansson oli nii kohkunud, et soovitas avaldada erapooletusdeklaratsiooni ja keelata relvade saatmine Soome, kuid see ettepanek ei läinud läbi.³⁵

Teadagi tulenes Rootsi valitsuse käitumise kartusest, et Nõukogude Liidu reaktsioon võib olla väga terav. M. Jakobson tõdeb: “Seetõttu kohtles Rootsi Soomet, nagu mees kohtleb armukest, kellest ta on tüdinud, aga keda ta ei taha solvata; ta mõtleb välja üha uusi põhjusi, et saatuslikku kohtumist edasi lükata.”³⁶

Veel üheks pettumuseks soomlastele oli Skandinaavia riikide käitumine Rahvasteliidus, kui päevakorras oli Nõukogude Liidu agressioon Soome vastu. Rahvasteliidu täiskogu kinnitas 14. detsembril 1939 resolutsiooni, milles mõisteti hukka Nõukogude Liidu tegevus, kutsuti üles osutama Soomele majanduslikku ja humanitaarabi ning nenditi, et Nõukogude Liit on oma tegevuse läbi Rahvasteliidust välja astunud. Hääletamisel olid Balti riigid paratamatult sunnitud erapooletuks jääma, kuid erapooletuks jäid ka Skandinaavia riigid. Kui Rahvasteliidu Nõukogu sama resolutsiooni kinnitas, siis Läti ja Rootsi delegaadid loobusid nõukogu liikme staatuselt ja osa delegaate ei ilmunud istungile. Viieteistkümnest nõukogu liikmest kirjutas resolutsioonile alla vaid seitse: Suurbritannia, Prantsusmaa, Belgia, Lõuna-Aafrika Liit, Egiptus, Boliivia ja Dominikaani Vabariik. Mida kaugemal Moskvast, seda julgem oldi.

Kuigi soomlaste nõrdimus naabrite suhtes oli suur, ei tohi unustada, et Soome sai Skandinaavia riikidelt ja Skandinaavia kaudu mitmekülgset abi. Ilma välisabita ei oleks Soome

suutnud nii edukalt sõida.

Nõukogude-Soome läbirääkimiste ajal lootsid soomlased ka suurriikidelt saada diplomaatiliselt ja poliitiliselt toetust ning sõja puhkedes ka materiaalselt abi. Kuid samas arvestati, et üheaegne pöördumine omavahel sõdivate riikide poole pole sobiv ja seetõttu tehti panus kõigepealt Saksamaale ning USA-le. Oli selge, et tookord olid Suurbritannia ja Prantsusmaa suhted Nõukogude Liiduga enam kui jahedad, kuid samas oletati, et Saksa valitsusel oleks hea tahtmise korral võimalik Moskvast Soome huviseid kaitsta. Juba 6. novembril küsis Erkkko Saksa saadikult W. Blücherilt: kas juhul, kui Moskva nõudmised lähevad liiga kaugele, võiks Soome loota Saksa abi?³⁷ Saadik teatas Berliini, et abi taotleatakse igast suunast, kusjuures Saksaalt loodeti “nõu ja toetust” Moskvast. Saadik omalt poolt soovitas selles osas soomlastele vastu tulla.

Niisiis sai Soome Berliini saadik A. Wuorimaa korralduse Saksa välisministeeriumis järele kuulata, kas Soome saatus jätab Saksamaa ükskõikseks või ei ning mida ta viimasel juhul kavatseb ette võtta. J. von Ribbentrop ei võtnud A. Wuorimaa vastu. Seevastu välisministeeriumi riigisekretär E. von Weitzsäcker viitas avameelselt, et Moskvast lepiti kokku huvisfääride piiritlemises ning Saksamaal pole eraldusjoonest ida pool asuvatel aladel mingeid huve. Weitzsäcker lohutas Wuorimaa, et venelaste nõudmised ei ulatu liiga kaugele, ning mainis, et Saksamaa Soome-Nõukogude läbirääkimistesse ei sekku.³⁸ Ka teised Berliini esindajad soovitasid soomlastel Stalini nõudmised vastu võtta. Näiteks Saksa sõjaväeatašee H. Rössing mainis Soome sõjavägede staabi ülemale kindral K. L. Oeschile, et vastasel korral jääb Soomest järele vaid kangelasepos.

Pärast sõja puhkemist kasutasid Hitler, Ribbentrop jt. juhust, et Soomele etteheiteid teha. Soomlastele meenutati, kuidas nad

³⁵ Hjelt Stockholmist Soome Välisministeeriumile 4.12.1939. – Kansallisarkisto (KA). K. Kallion arkisto, kansio (k) 37.

³⁶ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 199.

³⁷ R. O. Peltovuori. Saksa ja Suomen talvisota. Keuruu, 1975, lk. 48.

³⁸ A. Wuorimaa. Lähettiäänä Hitlerin Saksassa, lk. 113–115.

Rahvasteliidus olid häälestatud Saksamaa vastu, kuidas Soome ajakirjandus oli Saksa välispoliitikat hukka mõistnud ega säästnud ka Hitlerit ennast, kuidas Berliini ettepanek mittekallaletungipakti sõlmimiseks tagasi lükati jne. Saksa ajakirjandus käsitles Talvesõda Moskva vaatekohast nähtuna. Saksa diplomaadid said korralduse vältida oma vestlustes Vene-vastast tooni, rõhutada Nõukogude Liidu loomulikke julgeolekuvajadusi ning Soome valitsuse Briti-sõbralikku liini.

M. Jakobson leiab: “See, et Berliini poole üldse pöörduti, oli ebarealistlik. Samuti polnud selles järjekindlust: Soome valitsus oli ju paari aasta jooksul sõnade ja tegudega rõhutanud, et Saksamaalt kaitset ei otsita. Kui sellest hoolimata loodeti Saksamaalt tuge saada, tunnistati senine välispoliitika omamoodi läbikukkunuks.”³⁹

Hoolimata Hitleri ja Ribbentropi emotsionaalsetest avaldustest ei saanud Saksamaa Soome saatuse suhtes lõpuni ükskõikseks jääda. Juba baasidelepingute sõlmimine Balti riikidega ja Nõukogude Liidu positsioonide tugevnemine Läänemerele oli Berliinile ebameeldiv, kuid paratamatusena tundunud samm. Saksamaa huvid Soomes olid veelgi suuremad. Sealt saadi olulisi tooraineid, näiteks vaske, niklit, metsamaterjali, kuid veelgi suurem oli Soome strateegiline tähtsus. Soome langemise korral oleks Nõukogude Liit võinud Saksamaa ära lõigata sõjamajandusele äärmiselt olulisest toorainest, nimelt Rootsi rauamaagist, ja see oleks tähendanud juba lausa katastroofi. Niisiis on mõistetav, et Saksa valitsusringkondades ning eriti sõjaväes tunti Soomele kaasa. Kuigi Itaaliast ja Ungarist läbi Saksamaa Soome veetav relvastus saadeti enamasti tagasi, lipsas mõndagi ka läbi.

Erinevalt Saksamaast toetas Itaalia Soomet otsustavalt.

USA oli ainuke suurriik, kus ei valitsus ega elanikkond tarvitsenud arvestada konjunktuursete kaalutlustega. President Roosevelt tunnistas, et tema mõju Moskvale on nullilähedane, kuid soostus siiski saatma

Nõukogude valitsusele Soomet toetava avalduse, millel polnud mingisugust mõju.

Poolehoid poolehoiuks, kuid reaalselt abi saadi USA-st siiski suhteliselt vähe. Neutraliteediseadusest ja relvaekspordi keelust sõdivatele riikidele peeti kinni ka Soome puhul. Lõpuks suudeti siiski hankida 44 hävituslennukit, kuid need hakkasid Soome jõudma alles rahu sõlmimise ajaks. Ka laenude osas taotlesid soomlased märksa rohkemat, kui tegelikult saadi. Kokkuvõttes olid soomlased ka USA seisukohavõetus üsnagi pettunud.

Suurbritannia ja Prantsusmaa suhtumine Talvesõja puhkemisse oli mõneti vastuoluline. Mõistagi oli poolehoid Soomele üldine ning Nõukogude Liidu poliitika mõisteti hukka. Kuid samas lähtus eriti Briti valitsus kaalutlusest, et Läänemere idakallas olgu eneminim Nõukogude Liidu kui Saksamaa kontrolli all. Pealegi nägid paljud Briti poliitikud Nõukogude Liidus potentsiaalset liitlast. Kui oktoobri lõpus arutati Briti kindralstaabis Soome ümber kujunenud olukorda, siis leiti, et Soome vallutamine N. Liidu poolt ei ole liitlastele sõjalises mõttes ohtlik ja seega ei tule Soomele relvajõul abi anda. Kui aga sõjategevus laieneks Skandinaaviasse, peaksid liitlased sekkuma. Venelaste väljajõudmine Atlandi rannikule oleks juba otsene ähvardus Suurbritanniale.

27. oktoobriga 1939 dateeritud Winston Churchilli märgukirjas tõdetakse, et Briti huvides ei ole seista vastu Vene nõudmistele mereväebaaside saamiseks Baltikumis. Baase vajatakse Saksamaa vastu ning Suurbritannia ja Venemaa ühistes huvides on teha võimalikult suur osa Balti merest Saksamaale kättesaamatuks. Churchill soovitas valitsusel veenda soomlasi järeleandmisi tegema ning Venemaad rahulduma ainult strateegiliste tugipunktidega. Hiljem kirjutas Churchill oma tookordsest veendumusest, et Vene–Saksa antagonismi tõttu tuleb Nõukogude Liit lõpuks ikkagi Suurbritannia poolele. Ta rõhutas: “Ma teadsin, et nad ei tunnista mingit moraalikoodeksit ja peavad silmas ainult omaenda huvisid. [– – –] Ja sõjas, mida peetakse

³⁹ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 213.

elu ja surma peale, tuleb peamise vaenlase purustamise nimel vihast võitu saada. Ma olin kindlalt veendunud, et nende jälestusväärse käitumisega tuleb tulevikuplaanides kohane-da nii hästi kui võimalik.”⁴⁰

Ootamatu abipakkumine

Kriitilises, kiiresti arenevate sündmuste keerises võivad riikide poliitilised tõekspidamised kähku muutuda. Nii oli see ka Talvesõja puhul. Kui sõjategevuses oleks liisk langenud paari nädala jooksul, oleks Läänes vaid ohatud: küll on soomlastest kahju, kuid midagi pole parata. Kui aga soomlased ootamatult südilt vastu panid, tõusis Läänes võimas poolehoiuline. Tegemist oli ju väike-rahva võitlusega suurriigi agressiooni vastu, demokraatia võitlusega totalitarismi vastu; see oli õiglane võitlus iseseisvuse, vabaduse ja õigluse eest. Inglismaal ja Prantsusmaal tugevnesid antikommunistlikud meeleolud, avalikkus oli meeletatud Nõukogude Liidu vastu. Prantsuse kõrgemas seltskonnaas väideti, et prantslased ja inglased peavad vale sõda, Saksamaaga tuleks rahu sõlmida ning sõdida võiks hoopis Nõukogude Liiduga.

Londonis ja Pariisis otsustati kasutada soodsat juhust ning tabada kaks kärbest ühe hoobiga. Soome abistamise sildi all kavatseti saata ekspeditsioonikorpus Skandinaaviasse. Sõjategevuse laiendamise peamine eesmärk oli Saksamaa ärälõikamine sõjatööstusele äärmiselt olulisest toorainest, nimelt Rootsi rauamaagist.

Briti valitsuses arutati interventsiooni võimalikkust Skandinaavias juba enne Talvesõja puhkemist. 19. septembril soovitas Winston Churchill rauamaagitarnete lõpetamiseks asetada miine Norra territoriaalvetesse, kuid see ettepanek ei leidnud valitsuse poolehoidu. Samal ajal arutati Briti mereväestaabis Churchillil ettepanekut lähendada Läänemerre

tugev Briti laevastik. Mõistagi oli laevastikul vaja baase ja Londonis loodeti optimistlikult, et neid leitakse Rootsi sadamates. Kõnesolev kava, mis kandis nimetust “Catherine”, oli nii tehnilises mõttes kui ka poliitilistelt eeldustelt praktikas teostamatu.

Detsembris 1939 otsustati Briti sõjabineti istungitel taas Churchillil initsiatiivil, et sõjategevuse raskuspunkt tuleb kanda üle Skandinaaviasse. Esialgu peeti kõige tähtsamaks Narviki sadama blokeerimist ning arutati võimalust saata maale ka Briti-Prantsuse väed. Sellistes tingimustes oli Mannerheimi palve abivägede saamiseks nii Briti kui ka Prantsuse poliitilisele ja sõjalisele juhtkonnale lausa taevakingitus. Staapides töötati pingeliselt ning veebruaris 1940 oligi interventsioonikava valmis. Otsustati moodustada kaks väegruppi kodeeritud nimetustega “Avonmouth” ja “Stratford”. Esimene pidi maabuma Narvikis ja liikuma mööda itta suunduvat raudteed Rootsi ja Soome suunas. Väegrupp “Stratford” pidi haarama Lõuna-Norra tähtsamad sadamad Trondheimi, Bergeni ja Stavangeri ning olema valmis Saksamaa võimalike aktsioonide tõrjumiseks. Esialgsete kavade puhul pidi see väegrupp olema tegutsemisvalmis 28. veebruariks ning Narvikisse suunduv grupp 20. märtsiks. Kogu operatsioonis pidi osalema 100 000 meest.⁴¹

Samal ajal kui interventsioonikavad veebruaris 1940 valmisid, oli Talvesõja käigus toimunud pööre. Punaarmee õnnestus Soome kaitseliinidesse sisse tungida. Pealegi olid reservid väikesed ning sõjavägi rasketes lahingutes väsinud. Niisiis tuli valitsusel ja väejuhatusel lahendada raske küsimus: kas loota välisabile ja jätkata sõda või tüürida rahu sõlmimise suunas?

Teatavasti õnnestus soomlastel rahuvõimaluste sondeerimisel saavutada kontakt Moskva juba jaanuaris 1940. Esialgu toimus see eraviisiliselt Hella Wuolijoe initsia-

⁴⁰ W. Churchill. Tormihoiatus. Tallinn, 1995, lk. 336.

⁴¹ H. Arumäe. Talvesõja draamatilised lõpupäevad. – Horisont 2004, nr. 2; J. Nevakivi. Apu jota ei pyydetty. Liittoutuneet ja Suomen talvisota. Helsinki, 1972; J. Nevakivi. Apu jota ei annetu. Länsivallat ja Suomen talvisota. Juva, 2000.

tiivil, kes välisminister V. Tanneri teadmisel pidas Stockholmis läbirääkimisi Nõukogude saadiku A. Kollontaiga ja Nõukogude saatkonna teise sekretäri B. Jartsevigaga. Rahuvahendusse sekkus ka Rootsi välisminister C. E. Günther ja 29. jaanuaril saadi V. Molotovilt teade, et N. Liit on põhimõtteliselt valmis rahu sõlmima. Peagi saadud rahutingimused olid raskemad kui sügisel 1939: loovutada kogu Karjala maakitsus Viiburi, Käkisalme ja Sortavala linnaga ning Hanko poolsaar.

Kujunenud keerulises olukorras arenes Soomes edasise tee valiku ümber pinev sise- ja välispoliitiline ning diplomaatiline võitlus. Sõjaväe juhtkonnas kaldus marssal Mannerheim rahu sõlmimise poole, tema asetäitja operatiivalal kindralmajor A. F. Airo oli vastu. Valitsuses pooldasid rahu sõlmimist V. Tanner ja portfelliita minister J. K. Paasikivi, vastu olid kaitseminister J. Niukkanen, haridusminister U. Hannula ja kohtuminister J. O. Söderhjelm. M. Jakobsoni hinnangu kohaselt osutus vastuolu lepitamatuks ja mingis ühises välispoliitilises joones kokkuleppele ei jõutud. Sellises olukorras võttis triumviraat – Ryti, Tanner ja Paasikivi – endale otsustamisõiguse riigi saatuse üle ja asus rahupoliitika teele.⁴²

Briti ja Prantsuse esindajad asusid interventsioonikava soomlastele lausa peale suruma, kuid see lükati lõpuks tagasi. Peamiseks põhjuseks oli kaalutlus, et abiväed saabuvad liiga hilja, ning lisaks oli ekspeditsioonikorpus liiga nõrk. Oli selge, et suur osa Briti-Prantsuse vägedest pidi Saksa ohu kartusel jääma Norrassa. Peale selle olid nii Norra kui ka Rootsi resoluutselt kõnesoleva kava vastu.

Kuigi Briti-Prantsuse interventsioonikava jäi ellu viimata, oli sellel Soome saatuse suhtes oluline tähtsus. Paljud uurijad on veendunud, et just lääneriikide sekkumise oht mõjutas Moskvat rahu sõlmima just siis, kui Soome vastupanu oli raugemas ja Nõukogude Liidu sõjamasin täie hoo sisse saanud.

Pärast juhtpoliitikut kitsas ringis ja lõpuks ka valitsuses toimunud dramaatilisi

läbirääkimisi otsustati 6. märtsil saata rahu-delegatsioon peaminister R. Ryti juhtimisel Moskvasse.

Erinevalt sügisel 1939 peetud läbirääkimistest, kui Paasikivi ja Tanner Moskvast kahtsesid, et nende volitused järeleandmiste osas on liiga piiratud, sai Soome delegatsioon rahulepingu sõlmimiseks täiesti vabad käed. Moskvast selgus, et rahutingimused olid raskemad, kui Nõukogude valitsus oli eelnevalt teatanud, kuid maha kaubelda ei õnnestunud enam midagi.

Pikemat aega kestnud rahusondeerimisest ega delegatsiooni sõidust Moskvasse avalikust ei informeeritud. Välisajakirjanduses ilmus küll sellekohaseid kuuldusi, kuid Soome tsensuur ei lubanud neid avaldada. Alles 11. märtsil, päev enne rahulepingu allakirjutamist teatasid ajalehed kontaktidest Soome ja Nõukogude Liidu valitsuse vahel.

11. märtsil kiitis Eduskunna väliskomisjon rahusõlmimise häälega 13:4 heaks. Samal päeval kell 17 avaldasid peaministrid N. Chamberlain ja E. Daladier üheaegselt teadaande lubadusega Soomet abistada, kui vaid viimane esitaks sellekohase palve. Ühes Šotimaa sadamas asus väeosa isegi laevadele, kuid Helsingis oli liisk juba langenud. 12. märtsi hommikul toimunud valitsuse istungil asuti seisukohale, et rahudelegatsioonile tuleb anda volitus rahulepingu allakirjutamiseks. Asjakohasele dokumendile kirjutasiid alla president ja välisminister ning see saadeti telegraafi teel Moskvasse. President K. Kallio ütles volitusele alla kirjutades: “Kuivagu mu käsi, mis on sunnitud sellisele dokumendile alla kirjutama.” Mõni kuu hiljem sai Kallio halvatushoo, mis muutis parema käe liikumisvõimeks.

Rahulepingu sõlmimist heaks kiites ei olnud valitsusel veel teada, kuhu Stalin, Molotov ja Ždanov on otsustanud piiri joone tõmmata. Rahulepingu täpne sisu, kaasa arvatud riigipiir, sai Helsingis teatavaks pärast selle allakirjutamist suure hilinemisega, sest telegrammid Moskvast saabusid Stockholmiga kaudu.

⁴² M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 329–330.

Eduskunnas arutati rahulepingut 15. märtsil. Rahvasaadikud enamasti mõistsid rahu sõlmimise paratamatust, kuid samas sai valitsus ka terava kriitika osaliseks umbes samasuguses sõnastuses, nagu tagantjärele on kritiseeritud K. Pätsi ja K. Selterit baasidelepingu pärast. Rahu sõlmimist nimetati argpükslikuks sammuks. Soome kogu sõjaeelne välispoliitika olevat olnud väär ning õigel ajal polevat osatud kindlustada välisabi. Pealegi olevat valitsus teinud tõsise vea sellega, et ei küsinud enne rahulepingu allakirjutamist Eduskunna arvamust ning seega on toimitud ebaseaduslikult ja kitsendatud parlamendi õigusi.

Rahuleping kiideti heaks 145 häälega. Vastuhäätetajaid oli siiski vaid kolm, erapooletuid üheksa. Istungilt puudus 42 saadikut, kes ei soovinud oma nime kõnesoleva lepinguga nii ega teisiti siduda.

Hitler Soome elupäästjana

Sageli on küsitud: kuidas õigupoolest päästis Talvesõda riigi iseseisvuse? Oli ju Soome sunnitud leppima hoopis karmimate rahutingimustega, kui 1939. aastal nõuti?

Ometigi ei saa Talvesõja mõttekust kahtluse alla seada. Selle tähtsuse hindamisel tuleb silmas pidada kõigepealt kahte asjaolu. Kuigi Nõukogude juhtkonna eesmärgid Soome suhtes jäid endiseks, veenduti Moskvas ometi, et selle riigi allaneelamine on raske ettevõtmine, millega ei saa kiirustada. Teiseks: kangelaslikku võitlust pidades võitis Soome aega. Aeg aga töötas Soome kasuks ning seoses üldise sõjalise olukorra muutumisega võis Soome pääseda Saksa vihmavarju alla.

Sageli on väidetud, et suvel 1940, kui päevakorras oli Eesti, Läti ja Leedu okupeerimine ja annekteerimine, jäeti Soome just Talvesõja kogemuste põhjal rahule. Tõsi küll, tegemist on siiski oletusega, mingisuguseid tõendeid sellise versiooni paikapidavusest ei ole esitatud. Võimalik, et ka ilma Talvesõjata ei oleks Stalin riskinud liiga suure suutäiega,

sirutades üheaegselt käe nii Balti riikide kui ka Soome järele. Soome oleks ka 1939. aasta nõudmiste põhjal sõlmitud lepingu tagajärgi arvestades võrreldamatult paremini kaitstav kui Balti riigid pärast baasidelepingut.

Nii või teisiti, ajaloolased on kindlad, et Stalin, Molotov, Ždanov jt. polnud Soome allutamise plaanidest loobunud. Kindel on ka see, et sõda 1940. aasta suvel olnuks Soomele palju ohtlikum kui eelneval talvel. Prantsusmaa oli agoonias ning Suurbritannial oma probleemidega nii palju tegemist, et Soome abistamisest ei saanud juttugi olla. Niisiis toimus Talvesõda Soomele optimaalsel ajal. Sõda kärelda pakasega tuli kasuks just soomlastele ning lisaks oli moment välisabi saamiseks kõige soodsam. Niisiis, need isikud, kes lootsid läbirääkimiste venitamisega sõda 1940. aasta kevadeni edasi lükata, eksisid.

Soome juhtivate tegelaste memuaarides, samuti ajalookirjanduses domineerib väide, et Soome ja Saksamaa suhted olid ka pärast rahu sõlmimist külmad ning et alles augustis astus H. Göring ootamatu sammu Berliini–Helsingi koostöö alustamiseks. Ka Soome Berliini saadik H. Wuorimaa kurdab oma mälestusteraamatus korduvalt sakslaste külma ja Hitleri enda lausa vihameelse suhtumise üle. Hitleri ja tema mõttekaaslaste arvates oli Soome jõudnud sõjani vaid inglaste ja Rootsi välisministri R. Sandleri õhutusel ning soomlasi tabas selle eest teenitud karistus.⁴³

Kuigi A. Wuorimaa teatas pidevalt Helsingisse, et Saksa valitsus ei soovi Soome heaks midagi teha, oli tegelik pilt veidi teistsugune. Berliini ametliku ja ebaametliku poliitika vahel ilmnes selge erinevus. Nimelt jõudis Talvesõja lõpupäevil Berliini endine Soome president P. E. Svinhufvud ja temaga räägiti hoopis teist juttu kui A. Wuorimaaga. Sõit oli eraviisiline ning V. Tanner kinnitab, et vähemalt valitsusel ei olnud sellest midagi teada. Svinhufvud püüdis tulutult pääseda esialgu Hitleri ja seejärel Ribbentropi jutule taotlusega, et Saksa valitsus kaitseks Moskvas Soome

⁴³ A. Wuorimaa. Lähettiläana Hitlerin Saksassa, lk. 119, 124, 208.

⁴⁴ V. Tanner. Olin välisministriks..., lk. 384.

huve. Lõpuks toimus Svinhufvudi kohtumine E. von Weitzsäckeriga, mis V. Tanneri teada jäi igasuguste tulemusteta.⁴⁴

Kuid kõnesoleva kohtumise tulemustest on ka teistsuguseid andmeid. Allakirjutanu leidis R. Holsti paberite seast ühe tundmatuid teid pidi tema valdusesse sattunud 11. märtsiga dateeritud Saksa välisministeeriumi dokumendi, mis kõneleb Berliini uuest suhtumisest Soomesse juba märtsis 1940.⁴⁵ Dokumendis on fikseeritud: Svinhufvud teatas 10. märtsil Saksa valitsuse nimel Mannerheimile, et Saksamaa nõuab otsekohe Venemaa rahutingimuste vastuvõtmist. Vastasel korral ei suuda Saksa valitsus Moskvas oma soovivat suhtumist Soomesse alal hoida. Mannerheimi nõustumine olevat jõudnud Berliini juba samal päeval, s. o. 10. märtsil. Niisiis, juba märtsis 1940 räägiti Saksa välisministeeriumis salaja Berliini meelet saladusväärsele isikule Saksamaa soovivast suhtumisest Soomesse ja viidati, et selles küsimuses on ka Moskva kontakti astunud.

Samas põhjendatakse vägagi demagoogiliselt Saksa valitsuse poliitilist külmust Soome suhtes Talvesõja ajal. Saksamaa olevat lubanud Venemaa pealetungi Soomele, kuigi see tähendas rünnakut Saksamaa domineeriva seisundi vastu Läänemerele ja riivas tema huvisid kogu Ida-Euroopas vaid seetõttu, et seoses sellega tõusis kogu maailmas võimas antikommunistlik laine ning teravnesid vastuolud Venemaa ja lääneriikide vahel. See eesmärk on saavutatud ja Saksamaal on võimalus “teha Soome asjast oma asi”, kusjuures Soome ei pea kartma ohtu Venemaa poolt. Soome peab küll tooma ohvreid ning nõustuma Venemaa nõuetega, kuid sellega päästetakse Soome iseseisvus.

Kuigi kõnesolev avaldus oli tehtud isikule, kes polnud valitsusega otseselt seotud, kinnitab see siiski, et Saksa valitsuse suhtumine Soomesse oli muutumas. Mõni aeg hiljem, augustis-septembris 1940 tegigi Saksa valitsus “Soome asjast oma asja”.

Marssal Mannerheim kohtus 18. augusti

til Göringi abilise relvakaubanduse alal J. Veltjensiga. Veltjens soovis, et Soome anaks loa varustada Norras paiknevaid Saksa vägesid läbi Soome ning lubaks haigetel ja puhkusele minevatel sõjaväelastel sõita läbi Soome territooriumi. Pärast konsulteerimist presidendi kohusetäitja R. Rytiga andis Mannerheim jaatava vastuse. Tehniline kokkulepe Saksa sõjaväelise transiidi osas sõlmiti 12. septembril ja asjakohane leping 22. septembril. Mannerheimi hinnangul mõisteti Soomes, et Berliini ettepanek oli tookordsetes oludes ainus õlekõrs, millest oli võimalik kinni haarata.⁴⁶ M. Jakobson kinnitab sedasama: “Pakkumine oli otsekui päästerõngas uppujale: sellest haarati kohe kinni.”⁴⁷

Mannerheimi hinnangul, mida on jaganud mitmed uurijad, oleks ilma selle lepinguta langenud Soome taas Nõukogude Liidu kallaletungi ohvriks, millele tookord ei oleks suudetud vastu panna.

Millega seletada Göringi–Veltjensi aktsiooni, mis paratamatult oli suunatud Nõukogude Liidu huvide vastu?

Tegemist oli selge viitega suunamuutusele Hitleri sõjaprogrammis. Teatavasti pakkus Hitler pärast Prantsusmaa purustamist Suurbritanniale taas rahu, nagu ta seda oli teinud ka pärast Poola vallutamist. Inglisele lubati valitsemist maailmamerele ja impeeriumi püsimist, kuid tahtejõulise Winston Churchilli ümber koondunud valitsus lootis USA abile ega andnud järele. Sakslaste järgnenud massiline õhuofensiiv Inglismaa vastu ei toonud sakslastele edu. Kindlat ülekaalu õhus ei õnnestunud saavutada ning sellega kadusid eeldused operatsiooni *Seelöwe* õnnestumiseks. Just sellel asjaolul oli Soome edasise saatuse suhtes oluline tähtsus. Hitler pööras pilgu Itta ning päevakorda tõusis *Barbarossa* kava.

Soome pääses küll Saksa vihmavarju alla, kuid sellega määrati kindlaks ka riigi ja rahva edasine tee, mis saladuskatte all viis Jätkusõjani.

⁴⁵ Politischer Bericht No 3., 11.03.1940. KA, R. Holstin arkisto, lk. 68.

⁴⁶ G: Mannerheim. Muistemat. II, lk. 289–290.

⁴⁷ M. Jakobson. Talvesõja diplomaatia, lk. 223.

Eeltoodust järeldeb: väide, nagu oleks sügisel 1939 Eesti ja Soome reageerinud Moskva nõudmistele üksnes seetõttu erinevalt, et Eesti oli autoritaarne ja Soome demokraatlik riik, ei pea paika. Sama alusetud on vihjed, nagu oleks president Konstantin Päts ainuisikuliselt otsustanud baasidelepingu sõlmimise. Nii president, valitsus, sõjavägede juhtkond kui ka Riigikogu valitsusmeelne blokk ning opositsiooni esindajad olid selles küsimuses ühel meelel. Valitsuse ja sõjavägede juhtkonna veendumus, et Moskva nõudmiste tagasilükkamine tähendab sõda, on hiljem tõeseks osutunud.

Soome puhul on veenvalt tõestatud, et Talvesõja eel otsustas riigi välispoliitika üle vaid pool tosinat juhtivat poliitikut. Enamik neist ei pidanud kallaletungiohtu reaalseks ning sõja puhkemine oli valitsusele üllatuseks.

Ka pärast Talvesõja lõppu jäi Soome välispoliitika juhtimine mõnest isikust koosneva nn. siseringi monopoliks ning suhete arendamine Saksamaaga läks välisministeeriumilt kindralstaabi kätte. Osa valitsuse liikmetest, rääkimata Eduskunnast, ei olnud informeeritud nendest sammudest, mis viisid Jätkusõja puhkemiseni.*

Pärast käeoleva artikli valmimist on ühes äsja Soomes ilmunud teoses – E. Hautamäki. Suomi myrskyn silmässä. Marsalkka C. G. E. Mannerheimin kansion S-32 salaiset asiakirjat vuosilta 1932–1940. Osa 1. Helsinki, 2005 – esitatud uusi ja üllatavaid, kuid samas ka vaieldavaid andmeid suurriikide poliitikast Soome suhtes Talvesõja ajal. Vt. ka retsensiooni “Mida uskuda?” käesolevas Tuna numbris.

Heino Arumäe

(1928)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloolasena 1953. a. Ajalookandidaat 1960, ajaloodoktor 1987. Töötanud TA Ajaloo Instituudis teadurina ja sektorijuhatajana 1959–1998. Uurimisvaldkond: lähiajalugu, eriti Eesti Vabariigi välispoliitika 1918–1940.

* Artikkel on valminud Sihtasutuse Eesti Teadusfondi granti nr. 5972 toetusel.